

316.6/2(082)

Г 87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 3

Формування самооцінки у молодших підлітків в умовах сучасного розвитку суспільства

В статті йде мова про один з аспектів формування самооцінки у молодших підлітків. Предметом дослідження є онтогенез самосвідомості молодших підлітків через оцінку дорослих, що сприяє формуванню самооцінки та самоповаги особистості як важливого компоненту її структури.

The article deals with one of the aspects of forming younger teenagers' self-appraisal. The subject of the investigation is younger teenagers' ontogenesis of self-consciousness through grown-ups' appraisal, which makes for forming personality's self-appraisal and self-esteem as an important component of individual structure.

Підлітковиий вік – це найскладніший зі всіх дитячих, адже це період становлення особистості. Разом з тим, це найвідповідальніший період, під час якого закладаються основи моральності, формуються соціальні установки, самосприйняття, ставлення до людей і до суспільства. Крім того, у даному віці стабілізуються риси характеру і основні форми міжособистісної поведінки. Головні мотиваційні лінії цього вікового періоду пов'язані з активним прагненням до особистісного вдосконалення, самовираження і самоствердження.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток дитини. Вони стосуються фізіології організму, стосунків, з дорослими людьми і однолітками, рівня розвитку пізнавальних процесів, інтелекту і здібностей. У всьому цьому намічається перехід від дитинства до дорослості. Центр фізичного і духовного життя дитини переміщається із сім'ї в зовнішній світ, переходить в середовище однолітків і дорослих. Стосунки в групах однолітків будуються скоріше на серйозних, ніж розважальних сумісних іграх, справах, що охоплюють діапазон всіх видів діяльності від сумісної праці над чим-небудь до особистого спілкування на життєво важливі теми. У всі ці нові відносини з людьми підліток вступає, вже будучи достатньо інтелектуально розвиненим і

маючи в своєму розпорядженні здібності, які дозволяють йому зайняти певне місце в системі взаємовідносин.

У віці від 10 до 15 років в мотивах діяльності підлітка, в його ідеалах і інтересах відбуваються істотні зміни. У початковий період цього віку (10-11 років) близько третини підлітків мають негативну самооцінку. Таке ставлення до себе самих зберігається і надалі, у віці від 12 до 13 років. Проте тут воно супроводжується вже деякими позитивними змінами в самосприйнятті, зокрема зростанням самоповаги і вищою оцінкою себе як особистості.

По мірі дорослішання, первинні глобальні негативні оцінки підлітків стають більш диференційованими, такими, що характеризують поведінку в окремих соціальних ситуаціях, а потім особисті вчинки.

У розвитку рефлексії, тобто здібності усвідомлення підлітками власних переваг і недоліків, спостерігається тенденція як би протилежного характеру. У початковий період підліткового віку дітьми усвідомлюються в основному тільки їх окремі вчинки в певних життєвих ситуаціях, потім – риси вдачі і, нарешті, глобальні особистісні особливості.

Встановлено, що з віком змінюється і сприйняття підлітками оточення людей. Еталони міжособистісного сприйняття, якими вони користуються, оцінюючи оточуючих їх людей, стають все більш узагальненими і співвідносяться не з думками окремих дорослих, як це було в молодшому шкільному віці, а з ідеалами, цінностями і нормами. Зміст оцінних етичних еталонів оцінки продовжує розширюватися і поглиблюватися, вони стають більш точними і диференційованими.

Самооцінка може показати, як людина оцінює себе по відношенню до деякої окремої властивості, а самоповага виражає узагальнену самооцінку. Висока самоповага означає, що людина не вважає себе гіршою за інших і позитивно ставиться до себе як особистості. Низька самоповага припускає неповагу до себе, негативну оцінку власної особи. Ступінь самоповаги залежить від співвідношення рівнів успіху і домагань. Чим вище домагання, тим більшими повинні бути успіхи, щоб людина відчула себе задоволеною.

При значних відхиленнях самоповаги від адекватного рівня, у людини порушується душевна рівновага і змінюється весь стиль поведінки. Виявляється рівень самоповаги не тільки в тому, як людина говорить про себе, а і в тому, як вона діє. Занижена самоповага виявляється в підвищеній тривожності, постійному очікуванні негативної думки про себе, підвищеній чутливості, яка спонукає людину скорочувати контакти з іншими людьми. Занижена самоповага руйнує у людини надії на позитивне ставлення до неї і її успіхів. Реальні свої успіхи і позитивну зовнішню оцінку вона сприймає як тимчасові і випадкові. Для людини із заниженою самоповагою багато проблем здаються такими, що розв'язати не можливо і тоді вона переносить їх рішення в план уяви, де вона може подолати всі перешкоди і одержати бажане в світі мрій. У зв'язку з особливою чутливістю осіб з низькою самоповагою їх настрої схильний до частих коливань, вони набагато гостріше реагують на критику, сміх, осуд і, як наслідок цього, часто страждають від самотності.

Людина, чия самооцінка достатньо висока, створює навколо себе атмосферу чесності, відповідальності, співчуття, любові. Така людина відчуває себе поважною і потрібною, вона відчуває, що світ став кращий тому, що вона в ньому існує. Вона довіряє самій собі, але здатна просити в скрутну хвилину допомоги від інших, проте вона упевнена, що завжди здатна ухвалювати самостійні рішення, здійснювати обдумані вчинки. Тільки відчуваючи свою власну високу цінність, людина здатна бачити, приймати і поважати високу цінність інших людей. Людина з високою самооцінкою вселяє довіру і надію. Вона не користується правилами, які суперечать її відчуттям. У той же час вона не йде на поводу у своїх переживань. Вона здатна робити вибір. Достатньо висока самоповага виявляється в тому, що людина керується своїми принципами, незалежно від думки оточуючих на їх рахунок. Якщо самооцінка (самоповага) не дуже завищена, то вона може позитивно впливати на самопочуття, оскільки породжує стійкість до критики. Людина в цьому випадку сама знає собі ціну, думка тих, що її оточують, для неї не має абсолютного, вирішального значення. Тому критика не викликає бурхливої захисної реакції і сприймається спокійніше.

Взагалі самооцінка починає формуватися з моменту появи людини на світ і, можливо, навіть раніше – ще в пренатальному періоді. Але саме в підлітковий період, вона набуває визначального значення. Адже, наведений опис людини з високою самооцінкою є майже точним визначенням особистості, що відчуває свою компетентність. Це може бути виражено приблизно такими формулами: «Я можу», «Я гідний», «Я справлюся», «Це мені по плечу».

З іншого боку, формування типу: «Я слабкий», «Я не красивий», «Я не дуже розумний», «У мене немає ніяких здібностей» – що виражають низьку самооцінку, відповідають неуспішності.

Але становлення особистості індивіда не може розглядатися у відриві від суспільства, в якому він живе, від системи стосунків, в які він включається. У системі міжособистісних стосунків проявляється активність особистості. Активність особистості, її діяльність є важливою ланкою в системі міжособистісних стосунків. Ці стосунки можуть бути досить різноманітні за формою, змістом, цінностями, структурою людського суспільства – в дитячому садку, класі, різного роду формальних та неформальних об'єднаннях – індивід проявляє себе як особистість, разом з тим з'являється нагода оцінки себе в системі стосунків з іншими людьми.

Самооцінка у вітчизняній психології вивчається як проблема розвитку та формування самосвідомості. З одного боку, досліджувались проблеми загальнотеоретичні та методологічні аспекти формування самосвідомості особистості.

У цьому руслі можна виділити роботи таких психологів, як Б. Г. Ананьев [1], Л. І. Божович [3], Л. С. Виготський [5], Т. В. Драгунова [7], А. В. Петровський [10], Д. Б. Ельконін [7].

В іншій групі досліджень розглядаються більш спеціальні питання, перш за все особливості формування самооцінки, їх зв'язок з оцінками оточуючих. Можна виділити публікації: Ш. О. Амонашвілі [2], І. С. Кон [8], Є. Ф. Рибалко [10], В. Ф. Шаталов [11].

А в останній час, з появою нових поглядів, коли з'являються нові способи діяльності, змінюється їх мета, що сприяє збільшенню продуктивності праці в новій соціальній ситуації розвитку. Відхід від

тоталітарного режиму в суспільстві і спроба переходу до більш демократичного устрою життя – ринкової системи, вимагають від нас перегляду майже всіх аспектів життя, в тому числі і розвиток таких важливих якостей особистості, як оцінка, самооцінка, самосвідомість особистості, мотиви і спрямованість її діяльності.

Особистість оцінюється не по тому, що вона робить і як, а для чого.

Зміни в суспільстві потребують необхідних коректив виховної роботи в широкому плані в зв'язку з появою нових технологій, які широко практикуються як в країнах пострадянського простору, так і в країнах Європи, США, Японії.

У нашому дослідженні планується вивчити один із аспектів проблеми формування самооцінки у молодших підлітків. Для дослідження рівня самооцінки у дітей підліткового віку були обрані два п'ятих класи середньої школи №26 м. Кривого Рогу: 5 «А» клас (I група) загальною кількістю 27 учнів та 5 «Б» клас (II група) – 24 учні. Для проведення дослідження нами були обрані три методики.

Перша методика базується на ранжуванні якостей особистості, була розроблена А. В. Петровським [9]. Основою методу є оцінка того, наскільки учні ототожнюють себе зі своїм ідеалом. На базі списку з 20 якостей особистості кожен учень повинен був поставити для кожної якості ранги від 1 до 20 відносно себе та для свого ідеалу. Обробка результатів обчислюванням коефіцієнта рангової кореляції за формулою:

$$P = 1 - 6 \sum d^2 / n^3 - n$$

де: d – різниця номерів рангів; n – число якостей в списку.

Інтерпретація результатів: $0 < P \leq 0,4$ – самооцінка занижена; $0,4 < P \leq 0,7$ – самооцінка адекватна; $0,7 < P \leq 1,0$ – самооцінка завищена.

Друга методика базується на методі суб'єктивного шкалювання, який був розроблений С. А. Будассі. Основою методу є порівняння самооцінки кожного піддослідного з оцінками членів групи. Для отримання повної картини оцінок і самооцінок в групі отримані результати були занесені в матрицю оцінок і самооцінок, яка мала вид таблиці. Перший стовпець матриці містив список членів групи (у

нашому випадку класу), далі йде кількість стовпців, відповідна кількість випробовуваних, причому дані в стовпцях записувалися відповідно порядкового номеру рядка піддослідного, останній стовпець – середнє арифметичне число серед оцінок, які були подані членами групи. Коефіцієнт адекватності самооцінки обчислювався за формулою:

$$K = S : C$$

Інтерпретація результатів: $K > 1$ – завищена самооцінка; $K = 1$ – адекватна самооцінка; $K < 1$ – занижена самооцінка.

Третя методика базується на тесті, що був розроблений Н. В. Пеліт [4], та ґрунтується на аналізі власних вчинків, відповідно до змісту питання. Підліткам було запропоновано 50 питань, варіантами відповідей на які були: «Це не про мене» (0 балів); «Чимось нагадує мене» (1 бал); «Дуже на мене схоже» (2 бали); «Це ж я!» (3 бали).

Друге експериментальне дослідження було проведене по другій методиці (метод суб'єктивного шкалювання) о 12:20 9 листопада 2007 року. Загальна кількість учнів у групах складала: у експериментальній групі (5-а класу) – 27 учнів, у контрольній (5-б класу) – 25 учнів.

Експериментальне дослідження було проведене по першій методиці (ранжирування списків якостей особистості) в 12:20 8 листопада 2007 року. Кількість учнів була: у 5»А» класі – 27 учнів, в 5»Б» класі – 24 учні. Були отримані наступні результати (табл. 1):

Таблиця 1

Результати першого етапу дослідження самооцінки за першою методикою

	Експериментальна група 5 «А»		Контрольна група 5 «Б»	
Занижена самооцінка	15	56%	13	54%
Адекватна самооцінка	6	22%	8	33%
Завищена самооцінка	6	22%	3	13%

Друга методика виявила, що 48% учнів 5-а класу мають занижену самооцінку, і 40% 5-б класу також мають таку самооцінку. Але також треба зазначити, що результати цієї методики показали, що приблизно третина учнів в обох класах має адекватну самооцінку (табл. 2).

Третє експериментальне дослідження було проведене по третій методиці тестування о 13:10 3 листопада 2007 року. Кількість піддослідних складала: у експериментальній групі – 24 особи, у контрольній – 23 особи.

Таблиця 2

Результати першого етапу дослідження самооцінки за другою методикою

	Експериментальна група – А	Контрольна група – Б
Знижена самооцінка	12 - 48%	10 - 40%
Адекватна самооцінка	9 - 33%	9 - 36%
Завищена самооцінка	5 - 19%	6 - 24%

Тест виявив, що у контрольній групі кількісне відношення учнів, які мають занижену, адекватну або завищену самооцінку приблизно однаковий (табл. 3).

Таблиця 3

Результати першого етапу дослідження самооцінки за третьою методикою

	Експериментальна група – А	Контрольна група – Б
Знижена самооцінка	7 - 20%	8 - 35%
Адекватна самооцінка	11 - 55%	8 - 35%
Завищена самооцінка	6 - 25%	7 - 30%

А у експериментальній групі переважає адекватна самооцінка.

Таким чином, на підставі отриманих результатів першого етапу експериментальних досліджень можна зробити висновки, що в обох групах низьку самооцінку має більша частина учнів класу.

Після закінчення першого етапу експериментальних досліджень, в експериментальній групі класним керівником була проведена бесіда на тему «Ти – особливий». Її метою було формування уявлення про те, що кожен є особливим і неповторним, унікальним. Необхідно було навчити дітей розуміти, що психологічно дуже важливо поважати себе і правильно формувати життєві завдання і цілі (мати нормальний рівень домагань).

Після виховної бесіди був проведений другий етап експериментальних досліджень самооцінки в обраних класах (групах), що базувалася на тих же методиках, що і перший.

Для визначення показника самоповаги необхідно було скласти парні номери тверджень, а з отриманих результатів відняти суму непарних номерів тверджень. Одержане число і є показником самоповаги, що може мати діапазон від -75 до +75.

Показник у діапазоні характеризує: занижену самооцінку – від -75 до -25; адекватну самооцінку – від -25 до +25; завищену самооцінку – від +25 до +75.

Результати досліджень самооцінки у п'ятих класах ЗОШ №26 м. Кривого Рогу по першій обраній методиці показали, що занижену самооцінку мають більше половини учнів, які навчаються в цих класах (табл. 4).

Таблиця 4

Результати другого етапу дослідження самооцінки за першою методикою
22 листопада, 12:20

	Експериментальна група 5 «А»	Контрольна група 5 «Б»
Загальне число піддослідних	27	22
Занижена самооцінка	12	13
Адекватна самооцінка	9	15
Завищена самооцінка	6	4

Порівняльно з першим етапом, результати, отримані у другому етапі по цій методиці, свідчать, що кількість учнів із заниженою самооцінкою у експериментальній групі знизилася (було 15, стало 12), у контрольній групі – залишилася незмінною (табл. 5).

Друга методика на другому етапі показала, що у експериментальній групі кількість завищених і занижених самооцінок знизилася на одного учня. У контрольній групі рівень занижених і адекватних самооцінок залишився незмінним, а кількість учнів із завищеною самооцінкою знизився на 3 чоловік.

Таблиця 5

Результати другого етапу дослідження самооцінки за другою методикою
24 листопада, 13:40

	Експериментальна група 5 «А»	Контрольна група 5 «Б»
Загальне число піддослідних	23	22
Занижена самооцінка	12	10
Адекватна самооцінка	9	9
Завищена самооцінка	2	3

Результати тесту (третя методика) показали кількісне збільшення у бік адекватних самооцінок у експериментальній групі. У контрольній групі всі показники залишилися майже незмінними (табл. 6).

Таблиця 6

Результати другого етапу дослідження самооцінки за третьою методикою
27 листопада, 13:10

	Експериментальна група 5 «А»	Контрольна група 5 «Б»
Загальне число піддослідних	25	25
Занижена самооцінка	6	10
Адекватна самооцінка	13	8
Завищена самооцінка	6	7

Таким чином, на формування самооцінки впливають різні чинники. Саму процедуру самооцінки в учбовому процесі необхідно планувати і організовувати. Цією роботою, як правило, займаються класні керівники. Проте, слід відзначити, що така робота необхідна і повинна бути цілеспрямована. Самооцінка – елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особистості, власних здібностей, бо вона є важливим регулятором поведінки. Дуже важливо, починаючи з молодших підлітків, формувати в учнів позитивне ставлення до себе, самоповагу, впевненість у собі і своїх силах, що сприяють повній життєвій реалізації.

Література

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды, том II-М., Педагогика – 1980. – 279 с.
2. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная роль оценки учения школьников – М.: 1984. – 205 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 300 с.
4. Ван Пелт Н. Мы только начинаем: Перев. с англ. – Заокский: Источник жизни. – М., 2004. – 348 с.
5. Выготский Л. С. Собр. соч. Т. 4. Детская психология. – М.: Просвещение, 1986. – 408 с.
6. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Просвещение, 1986. – 408 с.
7. Драгунова Т. В. Эльконин Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших школьников. – М.: Просвещение, 1967. – 157 с.
8. Кон И. С. Психология ранней юности. – М., 1989. – 252 с.
9. Петровский А. В. Практические занятия по психологии. – М.: Просвещение. – 352 с.
10. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология: Учеб. пособие. – Л.: Изд-во Ленинградского у-та, 1990. – 256 с.
11. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. – М.: Просвещение, 1979. – 173 с.